

A Comparative Study of the Realm of Defense Against the Risk of Developing Science in the Case of Defective Goods

Heydar Bagheri Asl^{1*} | Hadi Aghapour² | Saeideh Bagheri Asl³

1. Corresponding Author, Department of Law, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Iran. Email: bagheriasl@tabrizu.ac
2. Department of Private Law, Faculty of Law, Theology & Political Science, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran. Email: hadiagapoor@gmail.com
3. Department of Private Law, Faculty of Law, Theology & Political Sciences, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran. Email: bagheriasl@iaut.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:
Received October 01, 2024
Revised January 17, 2025
Accepted January 19, 2025
Published online 18 March 2025

Keywords:
Defect,
Development risk,
Damage,
Civil liability.

ABSTRACT

Although the production of advanced and diverse goods accelerates activities, provides general comfort, and satisfies human needs, it simultaneously exposes humans to potential danger and damage due to unknown defects. The research question seeks to explore the extent to which the defense of the risk of developing science applies in cases of defective goods. In other words, if a defect exists during the production of the goods, at a time they are put on the market, or if a defect arises in the goods, can the defense of the risk of developing science in the defect of the goods be invoked and the manufacturer or seller be considered exempt from civil liability for the aforementioned risks? Since no specific research has been conducted to address this question so far, the present research provides an answer to the aforementioned question based on the "theory of the defense of the risk of developing science in the defect of the goods." This study employs a comparative method in the context of the common law system and utilizes a descriptive-analytical approach. The findings concluded that although the manufacturer and seller may be exempt from civil liability for design and warning defects, they are responsible for manufacturing defects.

Cite this article: Bagheri Asl, H.; Aghapour, H. & Bagheri Asl, S. (2024-2025). A Comparative Study of the Realm of Defense Against the Risk of Developing Science in the Case of Defective Goods. *Private Law*.21 (2), 323-337. <http://doi.org/10.22059/jolt.2025.383040.1007337>

© The Author(s). **Publisher:** University of Tehran Press.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jolt.2025.383040.1007337>

بررسی تطبیقی قلمرو دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا

حیدر باقری اصل^{۱*} | هادی آقاپور^۲ | سعیده باقری اصل^۳

۱. نویسنده مسؤل، گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: bagheriasl@iaut.ac
۲. گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: hadiagapoor@gmail.com
۳. گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز، تبریز، ایران. رایانامه: bagheriasl@iaut.ac

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۳۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸

ساخت کالاهای پیشرفته و متنوع به همان اندازه که باعث تسریع امور و آسایش عمومی و رفع حواج انسان می‌شود، ممکن است انسان را از بابت عیوب ناشناخته آن در معرض خطر و خسارت قرار دهد. مسئله تحقیق طرح و پاسخ به این سؤال است که «قلمرو دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا تا کجاست؟» به این بیان که اگر در جریان تولید کالا عیبی موجود باشد یا زمان عرضه آن به بازار یا هنگام مصرف و استفاده از کالا عیبی در آن پدید آید، آیا می‌توان به دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا متوسل شد و تولیدکننده یا فروشنده را در قبال خطرات بیان شده معاف از مسئولیت مدنی تلقی کرد. چون تاکنون تحقیق خاصی در یافتن پاسخ این سؤال انجام نیافته، تحقیق حاضر پاسخ مسئله بیان شده را بر اساس «نظریه دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا» با روش تطبیقی در بستر نظام حقوق کامن لا و با استناد به روش تحلیلی-توصیفی ارائه داده و به این نتیجه رسیده است که هر چند تولیدکننده و فروشنده از مسئولیت مدنی عیب طراحی و هشدار معاف است، در عیب ساخت مسؤل است.

کلیدواژه:

خسارت،

خطر توسعه،

عیب،

مسئولیت مدنی.

استناد: باقری اصل، حیدر؛ آقاپور، هادی و باقری اصل، سعیده (۱۴۰۳). بررسی تطبیقی قلمرو دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا. حقوق خصوصی، ۲۱ (۲) ۳۳۷-۳۲۳. <http://doi.org/10.22059/jolt.2025.383040.1007337>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

© نویسندگان.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jolt.2025.383040.1007337>

مقدمه

در عنوان «دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا» به دنبال طرح و بررسی این مسئله هستیم که هرچند ساخت کالاهای پیشرفته باعث تسریع امور و آسایش عمومی و رفع حوایج انسان می‌شود، ممکن است انسان را از بابت عیوب ناشناخته آن در معرض خطر و خسارت قرار دهد. مثلاً شاید از زمان ساخت نخستین هواپیما تا به امروز کسانی بوده‌اند که در نقص و سقوط هواپیما خسارت مالی و جانی دیده‌اند یا یک داروی درمان بیماری خاص دارای عوارض ناشناخته‌ای برای مصرف‌کننده باشد و عوارض جانبی عادی یا شدید یا غیرمنتظره و غیرقابل پیش‌بینی برای جسم و روح انسان داشته باشد.

سؤال اصلی تحقیق حاضر این است که «قلمرو دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا تا کجاست؟» به این بیان که اگر در جریان تولید کالا عیبی موجود باشد یا زمان عرضه آن به بازار یا هنگام مصرف کالا عیبی در آن پدید آید و حتی بعد از مصرف معلوم شود که کالا مُضر بوده است، آیا می‌توان به دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا متوسل شد و تولیدکننده یا فروشنده را در قبال خطرات بیان‌شده معاف از مسئولیت مدنی تلقی کرد یا تولیدکننده در قبال خطرات و مضرات کالا مسئولیت مدنی دارد. در این صورت سؤال این است که قلمرو این مسئولیت مدنی در قبال مصرف‌کننده در کدام خطرات و مضرات است؟

در پیشینه این تحقیق می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

مقاله «جایگاه حقوقی دفاع مربوط به توسعه علم و فناوری از منظر حقوق تطبیقی، به همراه تحلیل آن بر مبنای ایده کارایی»، تألیف میلاد مشایخ و حسن بادینی و غفور خوئینی، منتشرشده در سال ۱۳۹۹، در دوفصلنامه علمی پژوهشنامه حقوق اسلامی، سال ۲۱، شماره ۲ (پیاپی ۵۲)، در صفحات ۳۷۱ تا ۳۹۴.

مقاله «مسئولیت ناشی از عیب تولید با رویکرد بر تولید محصولات تراریخته»، تألیف میلاد مشایخ و مرتضی شهبازی‌نیا و غفور خوئینی، در شماره ۹۲، [AD۱] سال ۱۳۹۶، منتشرشده در مجله مجلس و راهبرد.

مقاله «مسئولیت ناشی از کالای معیوب: مطالعه تطبیقی در حقوق سوئیس و ایران»، تألیف محسن صادقی [AD۲]، منتشرشده در سال ۱۳۸۶، شماره ۴۴، فصلنامه پژوهش بازرگانی.

مقاله «بررسی تطبیقی تحولات حقوق حاکم بر مسئولیت مدنی مبتنی بر تولید»، تألیف علی‌رضا باریکلو، منتشرشده در شماره ۱، دوره ۱۰، سال ۱۳۹۸، مجله حقوق تطبیقی، در صفحات ۴۳ تا ۶۸.

هیچ‌یک از پژوهش‌های یادشده به سؤالات اصلی و فرعی تحقیق در قلمرو خطر توسعه علم در عیب کالا نپرداخته‌اند. بنابراین تحقیق حاضر فاقد پیشینه خاص در حقوق ایران است.

روش تحقیق حاضر پژوهش بر اساس روش تطبیقی در بستر نظام کامن‌لاست و «دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا» به عنوان یک نظریه عمومی در این خصوص ملاک بررسی تطبیقی بوده است.

تعریف عیب کالا در توسعه علم

هرچند قانون مدنی ایران تعریف عیب را بر عهده عرف و عادت گذاشته است (ماده ۴۲۶ قانون مدنی)، معنای اصطلاحی «عیب کالا» در مبحث خیار عیب مطرح شده است. بررسی این مبحث نشان می‌دهد فقیهان سه معیار را برای تشخیص عیب و سلامت کالا بیان کرده‌اند (باقری اصل، ۱۳۹۱: ۱۵۱): یکی، خلقت اصلی کالا (حلی، ۱۴۰۰: ۱۸۹)؛ دیگری، وجود ذات و صفت در اغلب افراد کالا که فقیهان عرف و عادت را تشخیص‌دهنده این معیار می‌دانند؛ سومی، معیار مالی که فقیهان عدم کاهش قیمت را کاشف از سلامت کالا و کاهش قیمت را کاشف از عیب آن و افزایش قیمت را کاشف از کمال سلامت کالا محسوب کرده‌اند (شهید ثانی، ۱۴۱۲: ۴۷۳ - ۴۷۴؛ باقری اصل، ۱۳۹۱: ۱۵۱). حقوقدانان ایران نیز مشابه تعریف فقیهان را برای عیب ارائه داده‌اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲: ۴۸۲).

مقصود از عیب کالا در این تحقیق عیب بیان‌شده کالا نیست؛ بلکه مقصود از عیب در عنوان تحقیق حاضر عبارت از نقص پرخطر و غیرقابل تسامح در کالا است که بر اساس سطح دانش تولید آن محصول در زمان طراحی و تولید و عرضه به بازار هدف امکان تشخیص آن وجود نداشته، لیکن در آینده به واسطه توسعه علم قابل شناسایی شده است (مشایخ و خوئینی، ۱۳۹۷: ۱۰۷).

این معنای عیب کالا در بعضی از دستورالعمل‌های جامعه اقتصادی اروپا تصریح شده و کالای سالم با قید «ایمنی مورد انتظار از کالا» و کالای معیوب کالای فاقد این قید تعریف شده است. مثلاً ماده ۶ دستورالعمل جامعه اقتصادی اروپا در رابطه با حمایت از مصرف‌کننده در تعریف عیب کالا مقرر کرده است: «یک کالا وقتی معیوب است که نتواند ایمنی را فراهم آورد که یک شخص استحقاق انتظار آن را با در نظر گرفتن همه اوضاع و احوال دارد.» (Markesinis, 2002: 416).

تقسیم قلمرو و خطر توسعه علم در عیب کالا

هرچند عیب و نقص در کالا در تعریف مرسوم حقوق مدنی ایران از جهت پنهانی یا آشکار بودن به عیب و نقص پنهانی و آشکار تقسیم می‌شود و مطابق ماده ۴۲۴ ق.م. ایران «عیب وقتی مخفی محسوب می‌شود که مشتری در زمان بیع عالم به آن نبوده است، اعم از اینکه این عدم علم ناشی از آن باشد که عیب واقعاً مستور بوده است یا اینکه ظاهر بوده ولی مشتری ملتفت آن نشده است.» (حبشی، ۱۳۹۷: ۱۶)، اولاً این معنای عیب و تقسیم یادشده مربوط به عیبی است که در مبحث خیار عیب مطرح شده است و ثانیاً حقیقت این است که قواعد عمومی ناظر بر عیب مخفی و آشکار کالا در حقوق مرسوم ایران توان تحلیل و تبیین «دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا» را ندارد؛ با این استدلال که عیب و نقص کالا در «دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا» گاهی ناشی از مراحل طراحی کالاهاست، گاهی ناشی از مراحل ساخت کالاهای، گاهی ناشی از عدم ارائه اطلاعات و اختلالات مناسب در رابطه با استعمال کالا. و حقوق داخلی فاقد قانون خاص در این خصوص است و باید از حقوق خارجی در این خصوص کمک گرفت و پیشنهاد تصویب مواد لازم را به قانون‌گذار ارائه کرد با این توضیح که حقوق خارجی به این مسئله تصریح کرده است. مثلاً «دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا» در بند «ث» دستورالعمل شماره ۸۵/۳۷۴ اتحادیه اروپا (مصوب ۲۵ جولای ۱۹۸۵) هم به عنوان یکی از عوامل رافع مسئولیت تولیدکننده هم به عنوان عامل مسئولیت وی گنجانده شد و به مرور زمان در قوانین کشورهای مختلف اتحاد اروپا مصوب شده است (مشایخ و خوئینی، ۱۳۹۷: ۱۱۶).

بنابراین، مناسب است از تقسیم مرسوم حقوق ایران صرف‌نظر کنیم و به تقسیم دیگری معطوف شویم که خطر توسعه علم در عیب کالا را به سه قسم تقسیم می‌کند و معنای عیب در «خطر توسعه علم» عبارت از عیب مضر در مرحله طراحی کالا یا در مرحله تولید کالا یا در مرحله عرضه و مصرف آن است که بر اساس سطح دانش موجود در زمان طراحی، تولید، عرضه کالا به بازار قابل شناسایی نیست، ولی بعدها با پیشرفت علم کشف می‌شود (مشایخ و خوئینی، ۱۳۹۷: ۱۰۷). این تقسیم در حقوق امریکا مورد توجه دو تن از نویسندگان کامن‌لا، به نام مارکسینس و دیکن، قرار گرفت و آنان در «دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا» به سه دسته از عیوب تصریح و مسئله را چنین تقسیم کردند: الف) خطر توسعه علم در عیب طراحی؛ ب) خطر توسعه علم در عیب ساخت؛ ج) خطر توسعه علم در عیب هشدار (باریکلو و حسامی، ۱۳۹۸: ۵۶). «دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا» در هر یک از اقسام عیب قابل یافت و تصور است. بنابراین، باید حکم هر یک از اقسام «دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا» جداگانه و به شرح ادامه بحث مورد بررسی قرار گیرد.

دفاع خطر توسعه علم در عیب طراحی کالا

اگر به روند تولید یک کالا از ابتدا تا انتها توجه کنیم، نخستین مرحله در تولید هر کالا مرحله طراحی آن است. مثلاً نخستین کاری که سازنده داروی آنتی‌بیوتیک بدان مبادرت می‌ورزد این است که ببیند دارو در اثر ترکیب از چه عناصری به دست می‌آید. ممکن است در ترکیب یادشده مرتکب خطا و لغزش شود و در نتیجه چه‌بسا استعمال آن موجب ورود خسارت و صدمه جسمانی شود. این نوع عیب کالا تنها در طراحی کالا پدید می‌آید. مثلاً ممکن است طراحی یک اتومبیل طوری باشد که هنگام رانندگی با سرعت زیاد ترمزهای آن کار نکند یا سازنده کشتی آن را طوری طراحی کند که به علت استعمال غلط مواد به کاررفته در بدنه کشتی باعث شود کشتی در زمان حادثه به آب فرورود یا سازنده اتوی برقی آن را طوری طراحی کند که برق را به بدنه خود انتقال دهد و موجب برق‌گرفتگی شود (مددی، ۱۳۹۶: ۱۰۱). این عیب برای کلیه کالاهای ساخته‌شده یکسان است و بدین اعتبار می‌توان آن را عیب همگانی یا نوعی نامید (کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۱۴۶).

در تعیین اینکه آیا یک محصول با بی‌احتیاطی طراحی شده است یا نه، معیار سنجش در علم حقوق عنوان متعارف بودن در اقدامات طراحان است؛ با این توضیح که آیا با یک طراحی متعارف دیگر با هدف هزینه معقول امکان این بوده است که ریسک‌های قابل پیش‌بینی ضرر محصول وارد شده بر مدعی تحمیل شده، کاهش یابد (کاین هارپور، ۱۳۹۵: ۸۷).

بنابراین، عیب در طراحی کالا چنان عیبی است که نه در یک نمونه از کالا بلکه در کلیه کالاهای تولید شده وجود دارد (عبدالهی، ۱۳۹۱: ۱۲۵).

سؤال: آیا «دفاع از خطر توسعه علم در عیب طراحی» قابل پذیرش است و طراح معاف از مسئولیت مدنی زیان دیده است یا طراح آن دارای مسئولیت مدنی جبران زیان وارده است؟

ماده ۲ بیانیه سوم مسئولیت مدنی امریکا دفاع از خطر توسعه علم در عیب طراحی را مطرح کرده و سازنده را مسئول خطرهای پیش‌بینی زیان ناشی از کالایی می‌داند که می‌توانست با یک طراحی جایگزین متعارف کاهش یابد یا از آن اجتناب شود. قاعده «قابلیت پیش‌بینی ضرر و امکان کاهش ضرر و طراحی جایگزین» بیانگر آن است که فروشنده می‌توانست خطر را بداند و آن را کاهش دهد و این امر عصاره نظریه تقصیر در مسئولیت مدنی است.

امروزه با توجه به ماده ۲ بیانیه سوم مسئولیت مدنی امریکا نه تنها دفاع از خطر توسعه علم در عیب طراحی قابل استناد است بلکه استناد به دفاع از خطر توسعه علم در عیب طراحی برای طراح بسیار ساده‌تر از گذشته است. زیرا خواهان بار اثبات وجود یا امکان طراحی جایگزین را بر عهده دارد و چنانچه این طرح جایگزین به لحاظ فنی یا تجاری امکان ساخت وجود نداشته باشد نوبت اثبات دعوا به خواننده می‌رسد و وی می‌تواند به دفاع از خطر توسعه علم در عیب کالا استناد کند (جعفری تبار، ۱۳۹۶: ۱۴۱).

خواهان برای اثبات وجود طراحی جایگزین باید ثابت کند در زمان ساخت امکان تجاری و فنی برای ساخت کالاهای جایگزین ایمن‌تری وجود داشت که از نظر هزینه کارآمد و منجر به پیشگیری از آسیب می‌شد. هرچند طراحی جایگزین باید با لحاظ فناوری امکان عملی شدن داشته باشد، لازم نیست در هنگام عرضه محصول موجود باشد؛ صرف امکان عملی شدن کافی است و وجود فیزیکی لازم نیست. خواننده نیز می‌تواند ثابت کند طراحی جایگزین با توجه به بالاترین سطح دانش به لحاظ تجاری و فناوری ممکن نبود.

طرح جایگزین پیشنهادی خواهان نباید صرفاً فرضی و نظری باشد و چنانچه طراحی پیشنهادی به لحاظ تجاری ممکن نبود و نیازمند فرایندها و پیشرفت‌های بیشتری بود طرح جایگزین متعارفی تلقی نمی‌شود. همچنین آشکار بودن عیب مربوط به طراحی یکی دیگر از عوامل تصمیم‌گیری در مورد این است که آیا یک محصول باید ایمن‌تر می‌شد یا خیر و اینکه آیا خواننده از مسئولیت میرا می‌شود، طوری که در صورت آشکار بودن عیب طراحی کالا خواننده مسئولیتی در قبال کالای تولیدی ندارد یا خیر خواننده مسئول است؟ (Twerskii, 2020: 1212).

اگر تأملی در نحوه شکل‌گیری دفاع از خطر توسعه علم در عیب طراحی کنیم این امر حادث خواهد شد که در عیب طراحی سازنده استانداردهای خاص تعریف شده را مراعات کرده و تا زمانی که سودمندی محصول بیش از خطرات آن باشد مرتکب بی‌احتیاطی نشده و بری از مسئولیت است.

در عیب طراحی تغییر مسئولیت از قلمرو «خطا به محض» منجر به توزیع خطاهای کوچک می‌شود که هزینه‌های محدودی دارند. ولی مسئولیت محض ناشی از طراحی می‌تواند مسئولیت نامحدودی را در پی داشته باشد. مفسران حقوق امریکا دلیل پذیرش دفاع از خطر توسعه علم در عیب طراحی را ملاک قرار می‌دهند و «نظریه موازنه خطر توسعه علم و منفعت ساخت کالا» را در این خصوص ارائه می‌کنند (شکوهمیان، ۱۳۹۹: ۵۶).

منظور از «نظریه موازنه خطر توسعه علم و منفعت ساخت کالا» این است که میان خطر ناشی از تولید یک کالا و منافع ناشی از آن کالا باید تعادل وجود داشته باشد. بر اساس این معیار، کالایی که خطرش بیشتر از نفعش باشد یا متناسب نباشد معیوب تلقی می‌شود. بنابراین دارویی که برای سرماخوردگی مصرف می‌شود، چنانچه موجب امراض وخیم معدودی شود، معیوب است. اما اگر همین دارو جوش‌های کوچک زودگذر پوستی ایجاد کند نمی‌توان گفت معیوب است.

در این ضابطه، کالایی که خطر آن به سودمندی آن غلبه کند خطرناک و معیوب تلقی می‌شود و دادگاه فایده مصرف کالا را با خطرهای ناشی از به‌کارگیری آن مقایسه می‌کند و تعادل این دو را معیار قرار می‌دهد.

بنابراین، معیار دفاع از خطر توسعه علم در کالای معیوب و منفعت ساخت کالا می‌خواهد بداند که چه زمانی افرادی که طراحی آن کالا را بر عهده داشته‌اند تقصیر کرده‌اند.

بر اساس بند ۲۸ ماده ۴ قانون دارویی آلمان، معیار «موازنه خطر توسعه علم و منفعت ساخت کالا» یک ملاک ارزیابی برای مقایسه اثر درمانی مثبت فرآورده‌های دارویی با خطر موجود در آن‌هاست (حبشی، ۱۳۹۷: ۱۰).

منظور از خطر در فرآورده‌های دارویی نیز بر اساس بند ۲۷ ماده ۴ قانون یادشده هر گونه خطر نسبت به سلامت شخص یا سلامت عمومی است که به کیفیت یا امنیت یا تأثیر و درجه سودمندی فرآورده‌های دارویی برمی‌گردد.

مستفاد از ماده ۸۴ قانون دارویی آلمان در دعوی مسئولیت تولید، خواهان باید ثابت کند که خطرات داروی مورد نظر بیش از منافعش است (عبداللهی ویشکائی، ۱۳۹۱: ۱۲۲).

در امریکا این معیار هم‌اکنون مورد استفاده است و گفته شده است گاهی نیاز مردم آن‌قدر شدید است که خطر ناشی از استعمال آن کالا را ضعیف می‌کند؛ مانند استفاده از اتومبیل (جعفری تبار، ۱۳۹۶: ۹۳).

اکثر حوزه‌های قضایی امریکا، از جمله مرلیند، از مسئول دانستن تولیدکنندگان در اثر خطر توسعه علم در عیب طراحی را مورد پذیرش قرار ندادند.

هرچند قانون مسئولیت ناشی از عیب تولید ۱۹۹۰ آلمان به نوعی «دفاع از خطر توسعه علم در کالای معیوب» را پذیرفت (Gerland, 2011: 92)، قانون محیط زیست آلمان این دفاع را در محیط زیست مردود اعلام کرد (Fogleman, 2013: 51).

نمونه رأی صادره در خصوص عیب طراحی بر مبنای «موازنه خطر و منفعت» پرونده بروس^۱ بود که منجر به رد دعوی خواهان‌ها شد. این پرونده مربوط به تصادف هواپیمای حامل تیم فوتبال در سال ۱۹۷۰ با کوبود که بر اثر تصادف آتش گرفت و صندلی‌ها از کف هواپیما جدا شدند که منجر به بسته شدن خروجی شد و بسیاری از مسافران قادر به فرار نشدند و در نتیجه ۳۲ مسافر و خدمه کشته شدند. خواهان‌ها بیان کردند که هواپیما فاقد ویژگی‌های حمایت مناسب در برابر آتش‌سوزی بوده و برای اثبات عیب طراحی در صندلی ثابت کردند که در همان زمان صندلی‌هایی در بازار وجود داشت که در برابر تصادم مقاوم بودند. اما خواننده مدعی شد که هواپیما هنگام ساخت در سال ۱۹۵۲ همه مقتضیات طراحی و ایمنی و دیگر معیارهای مقرر توسط اداره هوانوردی را دارا بود. خواهان استدلال کرد دفاع خطر توسعه در پرونده‌های مسئولیت محض جایی ندارد و اثبات اینکه یک طرح در سال ۱۹۷۰ معیوب بوده بیانگر آن است که هواپیما در سال ۱۹۵۲ و در زمان فروش معیوب بوده است. ولی دادگاه اعلام داشت رعایت مقررات سال ۱۹۵۲ بیانگر آن است که طراحی هواپیما منطبق با سطح دانش زمان بوده است.

دفاع خطر توسعه علم در عیب ساخت کالا^۲

ممکن است فرمول یا ترکیب یا طرح استفاده‌شده برای ساخت یک کالا صحیح و عاری از هر گونه عیب باشد، اما سازنده در مرحله تولید واحدی از کالا در فرمول و ترکیب و طرح اراده‌شده مرتکب خطا و لغزش شود. در این صورت کالای یادشده در مرحله تولید و ساخت مواجه با عیب تولید شده است. مثلاً طرح ارائه‌شده برای یک اتوی برقی صحیح و عاری از هر گونه اشکال باشد؛ اما در مرحله ساخت و به علت خطای صورت‌گرفته یکی از سیم‌های آن طوری وصل شود که برق را به بدنه آن انتقال دهد. در چنین حالتی اگرچه طراحی کالا عاری از عیب بوده، به علت عیب در روند تولید کالا معیوب است. پس همان‌طور که از مثال بالا استنباط می‌شود در چنین صورتی در واقع صرفاً واحد یا واحدهایی از کالا معیوب تولید می‌شوند (مددی، ۱۳۹۶: ۱۰۳).

عیب در تولید ممکن است نوعی یا شخصی باشد. با این توضیح که گاه خط تولید کالایی ناقص است و همانند فرضی است که طرح ساخت کالا نادرست باشد که همه فرآورده‌های از آن نوع معیوب می‌شوند، ولی در نوع عیب‌های از این‌گونه در اثر خطای سازنده پاره‌ای از مصادیق عیب پیدا می‌کند؛ مانند اینکه در بطری شیر یا نوشابه‌ای مگسی مسموم می‌افتد و خسارتی به

1. Bruce v Martin
2. manufacturing defect

بار می‌آورد یا پیچ‌های چرخ اتومبیلی محکم نمی‌شود و در حال حرکت واژگون می‌شود. به همین جهت، عیب در تولید را عیب عملی نامیده‌اند، در برابر عیب در طرح که عیب نظری است (کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۱۴۸).

در پاسخ به این سؤال که آیا دفاع از «خطر توسعه علم در عیب ساخت کالا» قابل پذیرش است و تولیدکننده و فروشنده معاف از مسئولیت مدنی است یا قابل پذیرش نیست و وی دارای مسئولیت مدنی در قبال زیان دیده است؟ باید گفت ادله به شرح ادامه بحث حکایت از عدم پذیرش «دفاع از خطر توسعه در عیب ساخت کالا» دارد (Duncan, 2005: 188).

طرح دلیل نخست. نخستین دلیل عدم پذیرش دفاع از خطر توسعه علم در عیب تولید انتظارات مشروع مصرف‌کننده اعلام شده است؛ با این بیان که یکی از عمده‌ترین معیارهای تشخیص عیب ضابطه انتظارات مشروع مصرف‌کننده است. در این معیار انتظارات مصرف‌کننده متعارف در خصوص نفع و ضرر کالا ملاک است. در این باره حداکثر انتظارات مصرف‌کننده نوعی در خصوص ایمنی است و حداقل آن انتظاراتی است که خواهان از محصول دارد (عبدلهی، ۱۳۹۱: ۱۲۳).

ماده ۴ قانون مسئولیت تولید انگلستان (cpa) به این دلیل دلالت دارد. زیرا ماده یادشده مقرر کرده است: «خواهان بایستی نشان دهد که محصول دارای ایمنی نبوده است که فرد نوعی مستحق انتظار آن است.» (علی‌پور، ۱۳۹۵: ۳۲).

این معیار در جایی کاربرد دارد که عیب در جریان تولید و ساخت کالا ایجاد شده باشد، نه در طراحی آن. این عیب نامتعارف و دور از انتظار نامیده می‌شود. مثلاً هیچ مصرف‌کننده متعارفی انتظار ندارد که در بطری حاوی شیر حلزونی مشاهده شود.

نقد و ارزیابی دلیل نخست. دلیل نخست دارای این ایراد است که ضابطه آن ذهنی است و در مورد کالاهای پیچیده کاربرد ندارد. همچنین انتظارات چندان گوناگون و گاه آمیخته با هدف‌های شخصی است که اجرای آزمون را دشوار و نتیجه را نامطمئن می‌سازد. مثلاً مصرف‌کننده ممکن است از همه خطرها و شیوه استعمال مطمئن از کالا آگاه نباشد تا انتظاری هم داشته باشد یا بتواند انتظار وی متعارف تلقی شود (کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۱۵۱).

یکی از پرونده‌هایی که قضات دادگاه دفاع از خطر توسعه علم در عیب ساخت را بر مبنای انتظارات مشروع مصرف‌کننده پذیرفتند و سازنده را مسئول جبران خسارت زیان دیده دانستند پرونده مشهور بطری آب معدنی در کشور آلمان بود. خواهان در اثر وجود تار مو با جسم کوچک در بطری، که منجر به ترکیدن آن شده بود، دچار آسیب شده بود. دادگاه عدالت فدرال آلمان وی را مجاز در پژوهش‌خواهی دانست. دادگاه پذیرفت که خصیصه صدمه‌زننده عیب منطبق با ماده ۳ DPLA بوده است. دادگاه تجدید نظر فرض را بر این گذاشت که انتظارات مصرف‌کننده یک بطری آب معدنی این است که ضرر آشکار یا حتی میکروسکوپی که منجر به انفجار بطری شود وجود نداشته باشد و این حقیقت که به لحاظ فنی و عملی امکان کشف و اصلاح چنین عیوبی در بطری وجود ندارد انتظارات مصرف‌کننده را تغییر نمی‌دهد.

بر اساس ماده ۳ DPLA، ملاک عیب عدم رعایت ضوابط متعارف و مورد انتظار از کالا است. در واقع در این حقوق کالا زمانی معیوب است که از درجه امنیت و سلامت برخوردار نباشد که عرفاً با توجه به اوضاع و احوال و شرایط مورد انتظار دارد (عبدللهی و ویشکائی، ۱۳۹۱: ۱۲۵).

طرح دومین دلیل. دومین دلیل عدم پذیرش دفاع از خطر توسعه علم در عیب ساخت کالا نظریه مسئولیت تضمین ایمنی کالا توسط تولیدکننده است. نظریه تضمین ایمنی کالا در یک مفهوم ساده تحمیل مسئولیت بر تولیدکننده کالا در صورتی است که آن کالا فاقد ایمنی متعارف و مورد انتظار باشد و موجب خسارت مصرف‌کننده شود. خاستگاه این نظریه برای تعدیل صعوبت استناد به رابطه قراردادی به جهت وجود اصل نسبیّت و به منظور تسهیل و عدم نیاز به اثبات تقصیر طرف قرارداد مطرح شده است (جعفری‌تبار، ۱۳۹۶: ۴۱).

یکی از مبانی توجیه‌کننده نظریه تضمین ایمنی کالا اصل حسن نیت است. با این بیان که اقتضای اصل حسن نیت تولیدکننده آن است که کالایی را عرضه کند که سلامت مصرف‌کننده و دیگران را تهدید نکند. در نظام حقوقی کامن‌لا اصل حسن نیت به طور ضمنی در هر قراردادی وجود دارد و بدون اشاره طرفین صریحاً از قرارداد استنباط می‌شود (صالحی و ابراهیمی، ۱۳۹۱: ۶۴). بنابراین به نظر می‌رسد یکی از مصادیق حسن نیت تحویل کالای سالم و تضمین ایمن بودن کالا برای

مصرف‌کننده نهایی و حتی اشخاص ثالث است؛ به این معنی که فروشنده یا تولیدکننده با حسن نیت تضمین می‌کند کالای تولیدی یا عرضه‌شده وی برای استفاده متعارف آن توسط خریدار و مصرف‌کننده و اشخاص ثالث ایمن باشد.

نظریه تضمین ایمنی کالا توسط تولیدکننده یکی از شایع‌ترین نظریات مطروحه در تحولات اخیر حقوق نظام کامن‌لا در خصوص جبران خسارت ناشی از عیب کالا است و با تحمیل آن بر تولیدکننده می‌توان موجبات تعدیل اصل نسبیت قراردادی را فراهم آورد و به مصرف‌کننده نهایی اجازه داد به استناد نقض تعهد قراردادی علیه تولیدکننده و فروشنده طرح دعوی کند؛ به‌رغم اینکه رابطه قراردادی مستقیمی با او ندارد (جعفری‌تبار، ۱۳۹۶: ۴۱).

این نظریه نخستین بار توسط استارک در حقوق فرانسه مطرح شد و بر اساس آن هر کس در جامعه حق دارد که سالم و ایمن زندگی کند و از اموال خود سود ببرد. این حق به وسیله قوانین مورد حمایت واقع شده و ضمانت اجرای آن مسئولیت متجاوز و جبران خسارت است (کاتوزیان، ۱۳۷۴: ۲۰۸).

تضمین‌ها نیز از تأسیسات حقوقی شناخته‌شده در نظام‌های کامن‌لا هستند و رنگ قراردادی دارند یا دست‌کم تعهد ناشی از آن‌ها از امتیارات یک تعهد قراردادی برخوردار است. تضمین در معنای وسیع فرض مسئولیت برای بایع نسبت به کیفیت، مشخصات، و مناسب بودن کالا است (جنیدی، ۱۳۸۱: ۱۷۵).

نقد و ارزیابی دلیل دوم. ایراد وارده بر این دلیل آن است که هرچند طراحان نظریه مسئولیت ناشی از تولید کالا به دنبال تحمیل مسئولیت بر تولیدکننده هستند، تضمین صریح یا ضمنی ایمنی کالا در وهله اول به مسئولیت فروشنده نظر دارد و در مواردی که تولیدکننده‌ای با نام تجاری خود محصولی را به بازار می‌فرستد و در اعلان فروش آن مدعی می‌شود که سالم‌ترین و بهترین جنس را عرضه کرده تعهد ضمنی او در تحویل کالای سالم و نتیجتاً جبران زیان‌های احتمالی خریدار استنباط می‌شود. مسئولیت در چنین فرضی قراردادی است و زمانی که برچسب روی کالایی وارداتی زده می‌شود خواننده سلامت کالا را به عنوان اینکه کالای خود اوست تضمین کرده و مسئول عیب آن است (صفایی، ۱۳۹۹: ۵۴). اما نباید فراموش کرد که مسئول دانستن هر فروشنده‌ای در سلسله مراتب عرضه کالا موجب تحمیل مسئولیت بر مسبب اصلی نمی‌شود و در واقع این تولیدکننده است که با توزیع فرآورده خود سلامت آن را در برابر هر مصرف‌کننده‌ای متعهد می‌شود. بدیهی است در مواردی که به تولیدکننده دسترسی نباشد این تعهد بر عهده توزیع‌کننده بعد از او قرار می‌گیرد.

نکته قابل توجه در خصوص این نظریه آن است که توجه داشته باشیم تعهد ضمنی فروشنده کالا به ایمنی کالا از نوع تعهد به نتیجه است و از این جهت به مسئولیت محض در مسئولیت‌های غیر قراردادی نزدیک است و متعهد تنها زمانی از زیر بار مسئولیت رهایی می‌یابد که ثابت کند عیب موجود در کالا به او منتسب نیست (جعفری‌تبار، ۱۳۹۶: ۲۴).

یکی از پرونده‌هایی که در باب پذیرش نظریه دفاع خطر توسعه علم و عیب ساخت کالا بر مبنای نظریه تضمین ایمنی کالا مطرح شده است پرونده فرستر در کشور انگلیس است. در این پرونده، خواهان یک بطری شیر خریداری شده بود و به جهت وجود عیب ساخت بطری دچار مسمومیت شد و دادگاه انگلیس در این پرونده بر مبنای نظریه تضمین ایمنی کالا به نفع خریدار رأی داد. به‌رغم اینکه عیب یادشده قابل کشف نبود، دادگاه انگلیس خواننده را به جبران خسارت به فروشنده محکوم کرد (قاسمی، ۱۳۹۴: ۱۹۶).

حال با نگاهی ساده‌تر به موضوع این امر هویدا می‌شود که عیب ساخت در واقع شکلی از بی‌احتیاطی است که صرف وجود عیب ساخت نوعی تقصیر محسوب می‌شود. از این‌رو، سازنده در هر حال مسئولیت مدنی دارد و نمی‌تواند خود را با استناد و تمسک به دفاع خطر توسعه علم معاف از مسئولیت کند.

دفاع خطر توسعه علم در عیب عدم هشدار

یکی از اقسام دفاع از توسعه علم در عیب هشدار است. با این توضیح که عیب در محصول ممکن است در نتیجه نقص هشدار از ارائه اطلاعات نادرست و ناقص در خصوص نحوه مصرف باشد؛ ولو خود کالا نقصی نداشته باشد.

عیب ناشی از عدم هشدار بدین معناست که اگر محصول واجد کیفیت مناسب باشد لیکن عیوب و خطرات ناشی از استعمال آن به مصرف‌کننده گوشزد نشود همچنان معیوب محسوب خواهد شد. زیرا عرضه‌کننده نه تنها وظیفه دارد محصول عرضه‌شده را در اختیار مصرف‌کننده قرار دهد بلکه باید خطرات احتمالی ناشی از آن و راه‌های گریز از آن را نیز به وی ارائه دهد. از این‌رو، اگر

به این وظیفه عمل نکند تعهد در خصوص ارائه محصول سالم و بدون عیب را نقض کرده است و در صورت ایجاد ضرر و ورود خسارت ملزم به جبران زیان ناشی از آن خواهد بود.

در حقوق امریکا عدم هشدار عیب کالا به مصرف‌کننده به عنوان عیب تلقی می‌شود و نتیجه عدم هشدار تحت عنوان مسئولیت ناشی از کالای معیوب بررسی می‌شود (باریکلو و حسامی، ۱۳۹۸: ۵۶).

امروزه با پیشرفت علوم مختلف کالاهای جدیدی به بازار عرضه می‌شود و به مراتب نسبت به گذشته پیچیده‌تر هستند و غالباً استفاده از آن‌ها با داشتن دانش خاص و تکنولوژی مدرن ممکن است، طوری که عدم رعایت اصول صحیح بهره‌گیری از این محصولات ممکن است موجب حوادث و سوانح خطرناکی برای استفاده‌کنندگان شود (شاکری، ۱۳۷۵: ۷۵).

تکلیف هشدار بر تولیدکننده در کنار تکلیف به ارائه راهنمایی بهترین تمهیدی است که برای حمایت از مصرف‌کننده می‌توان به کار برد تا از تضییع حقوق وی پیشگیری شود.

البته تولید کالای خطرناک را نباید با تولید کالا معیوبی که خطرآفرین شده است یکسان تلقی کرد؛ هرچند هر دو تولید از جهت خطرسازی مشابه با یکدیگر باشند. با این بیان که کالای معیوب نیز مانند کالای خطرناک است. ولی خطر ناشی از کالای خطرناک ذاتی است و به بی‌احتیاطی و تقصیر در فرآیند تولید ارتباطی ندارد؛ درحالی‌که خطر کالای معیوب عرضی و ناشی از بی‌مبالاتی در پرهیز از خطرهای احتمالی و تلاش در جهت ایمنی مصرف‌کننده است.

امروزه بسیاری از داروهای پزشکی آثار جانبی و منفی دارند که احرازناپذیرند و در ضرورت تولید و تجویز پزشک نسبت به آن‌ها هیچ تردیدی وجود ندارد. بنابراین در چنین فرضی با ارتقای سطح دانش مصرف‌کنندگان و آگاه‌سازی آنان در امر پیشگیری از حوادث ناخواسته نخست باید اطلاعات مربوط به نام و مشخصات کالا، ترکیبات آن، شرکت سازنده، و شماره پروانه آن به مصرف‌کنندگان ارائه شود و دوم باید اطلاعات و راهنمایی‌های مهم و ضروری مربوط به چگونگی استعمال و استفاده هر چه بهتر ارائه شود و سوم تحذیر و اخطارهای مبنی بر اجتناب از خطرات کالاها و چگونگی جلوگیری از بروز صدمه و زیان یا همان هشدارهای لازم ارائه شود (حکمت‌نیا، ۱۳۹۰: ۸۵).

یکی از کارکردهای هشدار در حقوق ایران و اسلام مانعیت مسئولیت آن است. برابر این قاعده باید تولیدکننده جلوتر یا هم‌زمان با استفاده از کالا به مصرف‌کننده یا کسانی که در معرض خطرات آن کالا قرار دارند هشدار دهد و از خطر مطلع کند. بنابراین، اگر مخاطب یا مصرف‌کننده به هشدار وی بی‌توجهی کند و خود را در معرض خطر قرار دهد، تولیدکننده و فروشنده مسئول خسارات زیان‌دیده نخواهند بود (محقق داماد، ۱۳۸۰: ۲۳۵).

هرچند حقوق امریکا یکی از نظام‌های حقوقی کامن‌لاست و ادامه‌دهنده رویه‌های قضایی آن محسوب می‌شود، نظریه دفاع از توسعه علم در عیب هشدار در نظام حقوقی کامن‌لاست بیشتر از حقوق امریکا دارد. این است که نظریه یادشده خاستگاه ویژه‌ای در رویه قضایی دادگاه‌های کامن‌لاست دارد و این آرا نشان‌دهنده جایگاه هشدار در رفع مسئولیت نظام کامن‌لاست (باریکلو و حسامی، ۱۳۹۸: ۴۵).

یکی از مثال‌های این نظریه در انگلستان در پرونده «وست ورود» علیه اداره پست مطرح شده است. در آسانسوری که بیشتر مواقع بسته بود و روی آن اخطاری با این مضمون به چشم می‌خورد: «فقط متصدی صلاحیت‌دار آسانسور حق ورود به این محوطه را دارد» وست ورود با قصد رفتن به پشت‌بام و هواخوری وارد آن آسانسور شد. ولی به محض ورود به این منطقه ممنوعه حفره‌ای زیر پایش باز شد و او در آن سقوط کرد و کشته شد. دادگاه استیناف انگلستان دعوی بازماندگان او را برای مطالبه خسارت مردود دانست و در رأی خود اعلام کرد خواننده تصور نمی‌کرده است متوفی بدون هیچ وظیفه‌ای وارد اتاق آسانسور شود. زیرا وست ورود قصد داشته برای هواخوری از طریق نادرست به پشت‌بام برود و به هشدار صریح خواننده توجه نکرده است (اکبری و عربیان، ۱۳۹۹: ۲۸).

البته در حقوق انگلیس تأثیر هشدار یا شرط عدم مسئولیت در انتفای مسئولیت مدنی به میزان نقش پذیرش ارادی خطر نیست. بند ۳ ماده ۲ قانون شروط ناعادلانه قرارداد انگلیس مقرر کرده است: «زمانی که یک شرط ضمن عقد یا یک هشدار

متضمن سقوط یا تحدید مسئولیت ناشی از تقصیر است نباید صرف قبولی این شرط یا هشدار یا آگاهی شخص از وجود آن به منزله پذیرش ارادی خطر از ناحیه او تلقی شود.» (باریکلو و حسامی، ۱۳۹۸: ۴۶).

حال در پاسخ به این سؤال که آیا دفاع خطر توسعه علم در عیب هشدار قابل پذیرش است یا خیر؟ باید گفت عیب هشدار در دفاع از خطر توسعه علم به دو شکل قابل تصور است. در شکل نخست، خسارت ایجاد شده از کالا به دلیل نقص دانش فنی غیرقابل پیش‌بینی باشد و در شکل دوم، مصرف‌کننده پس از عرضه کالای تولیدکننده از خطر کالا آگاه باشد. چون آثار هر یک متفاوت است، هر یک جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

فرض نخست در مسئله. شرط قابلیت پیش‌بینی در دعاوی مربوط به تکلیف به هشدار بسیار مهم است. چون تولیدکننده به جهت غیرقابل پیش‌بینی بودن خطر معاف از مسئولیت است؛ چنان که در بند «الف» ماده ۳۸۸ بیانیه دوم مسئولیت مدنی امریکا مسئولیت سازنده منوط به قابلیت پیش‌بینی احتمال خطرناک بودن کالا شده و مقرر شده است: «کالا برای استفاده‌ای که بدان منظور تهیه شده است خطرناک باشد». این تعبیر برای مصرف‌کنندگانی که در نتیجه مصرف نامتعارف کالا متحمل زیان شده‌اند ایجاد مشکل می‌کند.

در ماده ۴۰۲ بیانیه دوم مسئولیت مدنی امریکا نیز سازنده برای قصور در هشداردهی نسبت به خطرهایی که نمی‌توانست با توجه به سطح دانش ساخت محصول بدانند مسئول نیست. برابر بند ۲ ماده ۲ بیانیه سوم سازنده باید تنها درباره خطرهای قابل پیش‌بینی هشدار دهد. بنابراین، چنانچه سازنده درباره خطری که بر پایه دانش فنی زمان تولید ناشناخته باشد هشدار ندهد مسئولیتی ندارد و دفاع خطر توسعه قابل استناد است.^۱

در رویه قضایی و مقررات موضوعه فرانسه نیز دفاع خطر توسعه در عیب هشدار پذیرفته شده است؛ با این استدلال که اگر عیب ناشناخته است هشداردهی منتفی است. مثال قضایی عبارت از رأی شعبه اول مدنی دیوان عالی کشور فرانسه است. این رأی در خصوص مسئولیت آزمایشگاه فرآورده‌های دارویی صادر شده است و تعهد آگاه‌سازی سازنده دارو را که عیب کالا از زمان ورود دارو به بازار شناخته شده باشد معاف دانسته است. اما این پرونده مربوط به وظیفه آگاه‌سازی متعهد است که این تعهد اصولاً یک تعهد به وسیله است. به علاوه مبنای این راه‌حل ویژگی خاص داروسازی است که خطر ایجاد خسارت در آن بالاست و این ویژگی خاص باعث می‌شود که مسئولیت سازندگان به طور اعجاب‌آوری محدود شود (ژردن، ۱۳۹۱: ۱۴۱).

فرض دوم در مسئله. گاه خطر توسعه علم در زمان عرضه غیرقابل پیش‌بینی بوده است و سازنده دارو متعاقباً از خطر یادشده آگاهی می‌یابد. در این صورت وی مکلف به آگاه‌سازی و هشداردهی به مصرف‌کننده و ایادی بعدی است. پس، اگر هنگام ساخت و توزیع فرآورده دانش بشری قادر به شناسایی عیب نباشد، چنانچه بعدها پیشرفت دانش بشری پرده از وجود خطر شدیدی در آن فرآورده بردارد، سازنده وظیفه هشداردهی بعدی را دارد؛ یعنی بعد از فروش کالا اگر عیب آشکار شده باشد باید مصرف‌کنندگان را برای جلوگیری از زیان بیشتر به طریق مقتضی آگاه سازد. در واقع هشداردهی بعدی را می‌توان از انجام ندادن آن نقض وظیفه عام مراقبت به شمار آورد.

بنابراین، وجود خطر توسعه علم سازنده را از بازبینی ایمنی محصول معاف نمی‌کند؛ اگرچه سازنده هنگام به جریان گذاشتن فرآورده بالاترین سطح دانش فنی تولید را به کار گیرد و بر پایه دانش زمان به جریان گذاشتن فرآورده وظیفه هشداردهی خود را انجام داده باشد. صرف این امر از وی سلب مسئولیت نمی‌کند، بلکه تولیدکننده باید پس از عرضه محصول به بازار نیز از دانش در حال تغییر آگاهی یابد و حسب مورد اقدام‌هایی مانند هشداردهی به مصرف‌کنندگان و حتی جمع‌آوری فرآورده از بازار را انجام دهد (باریکلو و حسامی، ۱۳۹۸: ۶۱).

از جمله مقررات و قوانینی که به مسئله لزوم هشدار در خصوص خطرات آتی یا غیر مکشوف در زمان عرضه پرداخته است قانون مسئولیت تولید ایالت نیوجرسی^۲ است. مطابق این قانون، چنانچه تولیدکننده همه هشدارهای موجود در حیطه دانش بشری را در هنگام عرضه کالا ارائه کند وظیفه وی در زمینه هشدار ساقط نمی‌شود و صرف ارائه هشدار در زمان عرضه کالا را نمی‌تواند

1. Second and third of tort

2. New Jersey product liability

به عنوان یک دفاع مطلق تلقی کرد. بنابراین اگر ثابت شود که عرضه‌کننده کالا از خطرات تازه‌کشف‌شده مربوط به کالا به طور واقعی یا مفروض اطلاع داشته است و با وجود آن از ارائه هشدار لازم به مصرف‌کنندگان خودداری کرده است مسئول جبران خسارت وارده به آن‌ها خواهد بود (رشیدی، ۱۳۸۶: ۱۰۳).

تعهد هشدار نسبت به خطرات آتی مفهوم جدیدی در زمان تصویب قانون یادشده نبوده است. زیرا پیش از این دادگاه عالی ایالتی در پرونده‌ای مقرر کرده بود: «اگرچه ممکن است تولیدکننده اطلاعات جامع و کاملی نداشته باشد که تکلیف ارائه هشدار را بر او تحمیل کند، لکن دانشی که متعاقباً در آینده برای او حاصل می‌شود ممکن است وی را متعهد نماید که اقدام‌های مؤثری برای آگاه‌سازی مصرف‌کنندگان به انجام برساند و در این صورت است که وی از مسئولیت در مقابل آنان بری خواهد شد.» (باریکلو و حسامی، ۱۳۹۸: ۵۱).

در پرونده‌ای دیگر خواهان هنگام تخلیه برف از ماشین برف‌روب در اثر تماس با تسمه‌های دستگاه انگشتانش قطع شد و در شکایت خود علیه سازنده دستگاه بیان داشت ماشین خریداری‌شده مدل قدیمی بوده است و در تولیدهای بعدی اصلاحاتی صورت گرفته است، به این نحو که هنگام تمیز کردن محفظه آن تیغه‌های دستگاه به طور خودکار متوقف می‌شود. ولی سازنده در پاسخ به درخواست خواهان مبنی بر ارائه هشدارهای لازم در خصوص کالاهای خریداری‌شده وی را در جریان نقص موجود در طراحی کالای فوق و خطرات ناشی از آن همچنین تغییرات حاصله بعدی که سبب افزایش ایمنی کالا شده‌اند قرار نداده و تنها دفترچه راهنمای قدیمی را برای وی ارسال کرده است. دادگاه در این مورد خوانده را به سبب نقص در ارائه هشدار و راهنمایی مسئول شناخت (باریکلو و حسامی، ۱۳۹۸: ۶۳).

بنابراین، در مواردی عرضه‌کنندگان در زمان عرضه کالا به بازار از خطرات موجود در آن مطلع نیستند و در واقع بعد از عرضه کالا به وجود آن عیوب و خطرات واقف می‌شوند یا خطرات با علم روز در کالا مورد شناسایی قرار می‌گیرد. وی در این موارد نیز مکلف است مصرف‌کنندگان را از این خطرات مطلع و حتی به جمع‌آوری کالا از بازار اقدام کند. از این رو، تکلیف سازنده و فروشنده با عرضه کالا به بازار و فروش آن پایان نمی‌یابد (جعفری‌تبار، ۱۳۹۶: ۱۰۷). چنان که در یکی از پرونده‌های کامن‌لا خواهان در سال ۱۹۸۰ انباری را به اجاره می‌گیرد و با ماده شیمیایی عایق‌بندی می‌کند و کسی که قرارداد عایق‌بندی را اجرا کرده بود این ماده را اشتعال‌ناپذیر توصیف می‌کند. در سال ۱۹۸۶ این مواد به علت مجاورت با آتش شعله‌ور و سبب ضرر می‌شود و دادگاه تولیدکننده را مسئول می‌داند. زیرا وی در سال ۱۹۸۵ یک سال قبل از وقوع حادثه از خطرناکی کالایش مطلع شده بود و تکلیف داشت که نسبت به آن هشدار دهد؛ هرچند قرارداد بین آنان پنج سال قبل منعقد شده بود و ضرورتی نداشت که فروشنده خریدار قبلی خود را بشناسد یا با او رابطه نزدیک داشته باشد، بلکه او موظف است به هر طریق ممکن با ارسال نامه، آگهی، و ... مصرف‌کننده را از خطر مکشوف آگاه کند (جعفری‌تبار، ۱۳۹۶: ۱۰۷).

در حقوق انگلستان نیز قاعده‌ای مشابه قاعده هشدار برای رفع مسئولیت مشاهده می‌شود. به موجب حقوق این کشور، مالک بر اساس «قوانین مسئولیت متصرفین» مصوب ۱۹۵۷ و ۱۹۸۴ وظیفه مراقبت از همه افرادی که وارد ملک او می‌شوند، اعم از مأذون یا متجاوز، را بر عهده دارد. به موجب بند ۹ ماده ۱ قانون مسئولیت متصرفین ۱۹۸۴ وظیفه مراقبت در برابر خطر نسبت به متجاوز که بر عهده ساکن قرار می‌گیرد با برداشتن گام‌های منطقی، همانند اخطار یا هشدار دادن به وجود خطر مرتبط، می‌تواند از مالک برداشته شود. به موجب بند ۱ این ماده نیز مالک با وجود هشدار دادن به شخصی که خطرات را آگاهانه می‌پذیرد و اقدام خطرناک را انجام می‌دهد هیچ وظیفه و مسئولیتی بر عهده ندارد (Cooke, 2011: 173).

نتیجه

نتیجه تحقیق حاضر این است که پذیرش یا عدم پذیرش دفاع از خطر توسعه علم در قلمرو اقسام عیب: الف) عیب در طراحی کالا، ب) عیب در ساخت کالا، ج) عیب در هشدار کالا متفاوت است.

مبنای پذیرش دفاع توسعه علم در عیب طراحی کالا عبارت از نظریه موازنه توسعه علم و خطر است؛ با این بیان که طبق این نظریه میان خطر ناشی از طراحی و تولید کالا و منافع ناشی از آن باید تعادل وجود داشته باشد و کالایی که خطرش بیشتر از

نفعش باشد معیوب تلقی می‌شود. بنابراین، اگر منافع طراحی و تولید کالا بیشتر از خطرات آن باشد، دفاع از توسعه علم قابل قبول نیست و اگر تولیدکننده اقدام به تولید کالا با علم به خطرات نامتعادل بین منافع و خطر کند، مسئول جبران خسارت در مقابل زیان دیده خواهد بود.

مبنای نظریه مسئولیت مدنی در عیب ساخت کالا همان انتظارات مشروع مصرف‌کنندگان و تضمین ایمنی توسط تولیدکنندگان است که به دو استدلال تمسک جسته شده است: یکی اینکه آنان به نظریه انتظارات مشروع مصرف‌کننده متمسک شده‌اند؛ با این توضیح که تولیدکنندگان و سازندگان کالا باید نشان دهند محصول دارای ایمنی است و فرد نوعی مستحق انتظار آن است و دیگری اینکه به نظریه تضمین ایمنی کالا تمسک کرده‌اند؛ با این بیان که کالای خریداری شده به طور متعارف ایمن و سالم است و به حیات و اموال خریدار آسیب نمی‌رساند.

مبنای پذیرش و عدم پذیرش دفاع توسعه علم در عیب هشدار در دو فرض مورد بررسی قرار گرفت و مبنای هر دو شرط قابلیت پیش‌بینی و شرط غیرقابل پیش‌بینی قرار داده شد؛ با این بیان که در مواردی که خطر توسعه علم در زمان عرضه غیرقابل پیش‌بینی بوده است سازنده کالا تکلیف بر هشدار آن ندارد و ترک هشدار موجب مسئولیت مدنی وی نخواهد شد. اما اگر سازنده کالا متعاقباً از خطرات آن آگاهی یابد مکلف به آگاه‌سازی و هشداردهی به مصرف‌کننده و ابادی بعدی از زمان آگاهی بر خطرات است. بنابراین، اگر این هشدار را ترک کند و مصرف‌کننده مواجه با ضرر شود وی مسئول جبران آن ضرر خواهد بود.

با تفصیل فوق این نتیجه حاصل می‌شود که انتساب مسئولیت در عیوب ناشی از خطر توسعه علم به تغایر مفهومی مسئولیت محض و مسئولیت مبتنی بر تقصیر بازمی‌گردد؛ طوری که در مسئولیت محض تولیدکننده کافی است اثبات کند کالای عرضه شده عیبی داشته است که ضرر برخاسته از آن یا نقص اطلاعات و هشدارهای ضروری طوری مؤثر بوده است که کالای سالم را معیوب یا خطرناک کرده است و عذر بی‌تقصیری و ناآگاهی از خود عیب و حتی بی‌مبالاتی قابل پیش‌بینی خواهان از بار این مسئولیت نمی‌کاهد؛ درحالی که در مسئولیت مبتنی بر تقصیر همان گونه که از نامش هویداست انتساب مسئولیت منوط به اثبات تقصیر است و تا زمانی که تقصیر وی اثبات نشده است وی از مسئولیت مبرا است. در این زمینه همان گونه که در متن مقاله مشاهده شد عیب ساخت بر پایه مسئولیت محض متکی است و تولیدکننده در هر صورت مسئول است؛ لیکن عیوب طراحی و هشدار تابع مسئولیت مبتنی بر تقصیر است و خواهان باید تقصیر تولیدکننده و عرضه‌کننده کالا را اثبات کند.

منابع

- اکبری، پرویز و عربیان، اصغر (۱۳۹۹). بررسی دامنه قاعده تحذیر. *مجله میانی فقهی و حقوقی اسلامی*، س ۱۳، ش ۲۵، ۲۸. امیدفرد، ساره (۱۳۸۷). تحلیل اقتصادی مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید. *پایان نامه کارشناسی ارشد*. دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی. تهران.
- باریکلو، علی رضا (۱۳۸۹). *مسئولیت مدنی*. ج ۳. تهران: میزان.
- _____ (۱۳۹۸). بررسی تطبیقی تحولات حقوق حاکم بر مسئولیت مدنی مبتنی بر تولید. *فصلنامه تطبیقی دانشگاه تهران*، د ۱۰، ش ۱، ۴۳ - ۶۸.
- باریکلو، علی رضا و حسامی شهرضایی، زینب (۱۳۹۸). تحلیل کارکرد قاعده هشدار در مسئولیت مدنی ناشی از تولید. *مطالعات حقوقی*، د ۱۱، ش ۴، ۲۹ - ۶۷.
- باقری اصل، حیدر (۱۳۹۱). *احکام/اختصاصی فسخ عقود لازم*. تبریز: دانشگاه تبریز.
- جبعی عاملی، زین الدین (شهید ثانی) (۱۴۱۲ ق). *الروضه البهیه فی شرح اللمعه دمشقیه*. تعلیق: محمد کلانتر. بیروت: دار العالم الاسلامی. ج ۳.
- جعفری تبار، حسن (۱۳۹۶). *مسئولیت مدنی کالاها*. تهران: نگاه معاصر.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۲). *ترمینولوژی حقوق*. ج ۶. تهران: گنج دانش.
- جنیدی، لیا (۱۳۷۸). *تقصیر زیان دیده*. *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، ش ۴۶، ۱۷۵.
- حیسی، امیرعباس (۱۳۹۷). *مسئولیت مدنی متصدی داروخانه نسبت به زیان های ناشی از مصرف دارو*. *پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی*. دانشگاه تهران.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۳ ق). *وسایل الشیعه*. تهران: مکتبه الاسلام. ج ۱۲.
- حکمت نیا، محمود و عبدالهی ویشکائی، سمیه (۱۳۹۰). *مسئولیت مدنی ناشی از عدم ارائه اطلاعات در فرآورده های دارویی*. *حقوق اسلامی*، ش ۲۹، ۴۵.
- حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (۱۴۱۴ ق). *تذکره الفقهاء*. قم: مؤسسه آل البیت.
- رشیدی، ملیحه (۱۳۸۶). *مسئولیت مدنی ناشی از عدم ارائه هشدار و راهنمایی*. *پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق خصوصی*. دانشگاه تهران.
- ژردن، پاتریس (۱۳۸۵). *اصول مسئولیت مدنی*. ج ۲. تهران: میزان.
- شاکری، ابوالحسن (۱۳۷۵). *حمایت از حقوق مصرف کنندگان محصولات صنعتی در ایران*. *رساله دکتری حقوق خصوصی*. دانشگاه تربیت مدرس تهران. تهران.
- صالحی، جواد و ابراهیمی، یوسف (۱۳۹۱). *میانی و قلمرو تعهد به ارائه اطلاعات به مصرف کننده*. *دانش حقوق مدنی*، ش ۱، ۶۴.
- صادقی، محسن (۱۳۸۶). *مسئولیت مدنی ناشی از کالای معیوب: مطالعه تطبیقی در حقوق سوئیس و ایران*. *بازرگانی*، د ۱۳، ش ۴۴، ۱۶۵ - ۱۹۴.
- صفایی، حسین و رحیمی، حبیب الله (۱۳۹۹). *مسئولیت مدنی تطبیقی*. ج ۲. شهر دانش.
- عبدالهی ویشکائی، سمیه (۱۳۹۱). *مسئولیت مدنی ناشی از فعالیت های دارویی*. تهران: مجد.
- عبدالهی، مریم (۱۳۹۷). *مقررات حمایت از حقوق مصرف کننده در ایران و اتحادیه اروپا*. تهران: وبهان.
- علی پور، سحر (۱۳۹۵). *ریسک مسئولیت و تأثیر آن بر قیمت دارو و فرآورده های دارویی*. *حقوق پزشکی*، س ۱۰، ش ۳۸، ۳۲.
- عمید، حسن (۱۳۷۵). *فرهنگ عمید*. ج ۱۱. تهران: امیرکبیر.
- قاسمی حامد، عباس؛ خسروی، علی و آقابابایی، فهیمه (۱۳۹۲). *خسارت تنبیهی در حقوق ایران*. *دادگستری*، ش ۸۱، ۱۹۶.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۰). *مسئولیت مدنی ناشی از عیب تولید*. تهران: دانشگاه تهران.
- کاین هاربور، نانسی (۱۳۹۵). *مسئولیت مدنی ناشی از تولید از منظر حقوق امریکا*. مترجم: محمدرضا مقیمی. تهران: مجد.
- محقق داماد، مصطفی (۱۳۸۰). *قواعد فقه*. ج ۴. تهران: سمت. ج ۱.
- مددی، صادق (۱۳۹۶). *مسئولیت مدنی تولیدکنندگان و فروشندگان کالا*. ج ۲. تهران: میزان.
- مشایخی، میلاد؛ بادینی، حسن و خوئینی، غفور (۱۳۹۹). *جایگاه حقوقی دفاع مربوط به توسعه علم و فناوری از منظر حقوق تطبیقی*، به همراه تحلیل آن بر مبنای ایده کارایی. *پژوهش نامه حقوق اسلامی*. س ۲۱، ش ۲، ۳۷۱ - ۳۹۴.
- مشایخی، میلاد و خوئینی، غفور (۱۳۹۷). *سه گفتار پیرامون مسئولیت ناشی از عیب تولید*. تهران: مخاطب.

- مشایخی، میلاد؛ شهبازی‌نیا مرتضی و خوئینی، غفور (۱۳۹۶). مسئولیت ناشی از عیب تولید کالا با رویکرد بر تولید محصولات تراریخته. *مجلس و راهبرد*، س ۲۴، ش ۹۲، ۲۹ - ۵۶.
- Aaron, D. T. (2020). An essay on the quieting of products liability law. *Brooklyn Law Review*, 105(4).
- Abdollahi Vishkayi, S. (2012). *Civil liability arising from pharmaceutical activities*. Majd. (in Persian)
- Abdollahi, M. (2018). *Regulations for the protection of consumer rights in Iran and the European Union*. Vihan. (in Persian)
- Akbari, P. & Arabian, A. (2019). Studying the scope of the rule of Tahzir. *Journal of Islamic Jurisprudence and Legal Principles*, 13(25), 28. (in Persian)
- Alipour, S. (2016). Liability risk and its impact on the price of drugs and pharmaceutical products. *Quarterly Journal of Medical Law*, 10(38), 32. (in Persian)
- Amid, H. (1996). *Amid culture*. 11th ed. Amir Kabir Publishing Institute. (in Persian)
- Bagheri-Asl, H. (2012). *Allocated judgments rescission of binding contracts*. University of Tabriz. (in Persian)
- Barikloo, A. (2010). *Civil responsibility*. 3rd ed. Tehran: Mizan Publications. (in Persian)
- (2019). Comparative study of developments in the law governing civil liability based on production. *Comparative Quarterly of Tehran University*, 10(1), 43-68. (in Persian)
- Barikloo, A. & Hesami Shahrezayi, Z. (2019). Analysis of the function of the warning rule in civil liability arising from production. *Legal Studies*, 11(4), 29-67. (in Persian)
- Cain Harbor, N. (2016). *Civil liability arising from production from the perspective of American law* (M. R. Moghimi, Trans.). Majd Publications. (in Persian)
- Cooke, J. (2001). *Law of tort*. 5th ed. Longman Publishing.
- Duncan, F. (2005). *Product liability in comparative perspective*. Cambridge University Press.
- Faure, M. & Wibisana, A. (2008). Liability in case of damage resulting from GMOs, an economic loss caused. *Springer*, 24, 14.
- Fogleman, V. (2013). *European Union*. Stevens & Bolton LLP.
- Gbade, A. (2017). Reflection on developmental risk defence under product liability law. *OIDA International Journal of Sustainable Development*. Ontario International Development Agency.
- Ghasemi Hamed, A., Khosravi, A., & Agha babayi, F. (2013). Punitive damages in Iranian law. *Journal of Justice Law*, 81, 196. (in Persian)
- Habashi, A. A. (2018). Civil liability of the pharmacy manager for damages resulting from the use of drugs. *Master's thesis in private law*. University of Tehran. (in Persian)
- Hekmatnia, M. & Abdollahi Vishkayi, S. (2011). Civil liability arising from failure to provide information in pharmaceutical products. *Islamic Law Journal*, 29, 45. (in Persian)
- Helli, H. ibn Y. ibn M. ([1994 AH[AD3]]. *Tazkirat al-Foghaha*. Aal Al-Beit Institute. (in Arabic)
- Horre Ameli, M. ibn H. (13983 AH). *Vasael al-Shi'ah*. Maktaba al-Islam. Vol. 12. (in Arabic)
- Jabai Ameli, Z. al-D. (1992). *Al-Roza al-Bahiya fi Sharh al-Loma' al-Dameshqiya*. Dar al-Alam al-Islami. Vol. 3. (in Arabic)
- Jafari Langroodi, M. J. (1993). *Legal terminology*. 6th ed. Ganj Danesh. (in Persian)
- Jafari Tabar, H. (2017). *Civil liability of goods*. Negah Moaser Publishing. (in Persian)
- Joneydi, L. (1999). The fault of the injured. *Journal of the Faculty of Law and Political Sciences*, 46, 175. (in Persian)
- Jordan, P. (2006). *Principles of civil responsibility*. 2nd ed. Mizan Publications. (in Persian)
- Katouzian, N. (2011). *Civil liability due to production defects*. University of Tehran. (in Persian)
- Madadi, S. (2017). *Civil liability of producers and sellers of goods*. 2nd ed. Mizan Publishing House. (in Persian)
- Markesinis, B. S. & Unberath, H. (2002). *The German law of torts: A comparative treatise*. 4th ed. Hart Publishing.
- Mashayekh, M. & Khoeini, G. (2018). *Three discourses on liability for production defects*. Khatlab Publication. (in Persian)
- Mashayekh, M., Shahrabazinia, M., & Khoeini, G. (2017). Liability arising from defects in the production of goods with an approach to the production of genetically modified products. *Quarterly Journal of Parliament and Strategy*, 24(92), 29. (in Persian)
- Mashaykh, M., Badini, H., & Khoeini, G. (2019). The legal status of defense related to the development of science and technology from the perspective of comparative law, along with its analysis based on the idea of efficiency. *Bi-Quarterly Journal of Islamic Law Research*, 21(2), 371-394. (in Persian)
- Mohaghegh Damad, M. (2000). *Rules of jurisprudence*. 4th ed. Samt Publications. Vol. 1. (in Persian)
- Oliver, R. & Gerland, S. (2011). *Tort law in Germany*. Kluwer Law International.
- Omidi Fard, S. (2008). Economic analysis of civil liability arising from production defects. *Master's thesis*. Faculty of Law. Shahid Beheshti University. (in Persian)

- Rashidi, M. (2007). Civil liability arising from failure to provide warning and guidance. *Master's thesis in private law*. University of Tehran. (in Persian)
- Sadeghi, M. (2007). Civil liability arising from defective goods: A comparative study in Swiss and Iranian law. *Quarterly Journal of Business Research*, 13(44), 165–194. (in Persian)
- Safaei, H. & Rahimi, H. (2019). *Comparative civil responsibility*. 2nd ed. City of Knowledge. (in Persian)
- Salehi, J. & Ebrahimi, Y. (2012). Principles and scope of the obligation to provide information to the consumer. *Quarterly Scientific and Research Journal of Civil Law Knowledge*, 1(1), 64. (in Persian)
- Shakeri, A. (1996). Protecting the rights of consumers of industrial products in Iran. *PhD thesis in private law*. Tarbiat Modares University of Tehran. (in Persian)
- Yosifov, I. (2017). Development risk defense under article 7(e) of the product liability directive – The inevitable clash of negligence and strict liability theories. *Proceedings of University of Ruse*, 56(7), 40.